

Prof. dr hab. Anna Wolff-Powęska

**Ocena dorobku naukowego, dydaktycznego
i organizacyjnego dra Pawła Stachowiaka
w związku z postępowaniem habilitacyjnym**

Tematyka wybrana przez dra Pawła Stachowiaka jako osiągnięcie naukowe, mające stanowić podstawę ubiegania się o nadanie stopnia doktora habilitowanego, stanowi ważny, uzasadniony i udokumentowany dokonaniem Habilitanta problem badawczy. Pozwoliła ona łączyć wykształcenie i pasję historyka z doświadczeniem i temperamentem politologa. Problem zawarty w tytule: „Kościół rzymskokatolicki w Polsce po r. 1989. Uczestnik życia politycznego i konstruktor pamięci zbiorowej” obejmuje szerokie spektrum zagadnień dotyczących relacji między państwem a Kościołem. Dotyczą one uwarunkowań historycznych, które złożyły się na szczególną rolę Kościoła w życiu publicznym narodu, powstania zbitki „Polak-katolik”, jak również sytuacji po przełomie demokratycznym i ciągle aktualnego sporu o świeckość państwa polskiego.

Fakt, iż swe zainteresowania skomplikowanymi relacjami państwa i Kościoła dr Paweł Stachowiak rozwijał stopniowo poprzez przygotowania do pracy magisterskiej, później doktorskiej, pozwolił mu na systematyczne pogłębianie i wzbogacanie warsztatu naukowego. Szczególnie wartościowym elementem jego dotychczasowej drogi naukowej jako badacza procesu historycznych zmian w zakresie wzajemnych stosunków obu podmiotów stała się możliwość łączenia roli obserwatora i komentatora sceny politycznej z rolą świadka i uczestnika wydarzeń. Sytuacja ta stwarza jednocześnie pewną trudność; Przedmiot dociekań badawczych dra Stachowiaka nie jest tematem zamkniętym.

W ostatniej dekadzie stanowi jeden z najbardziej newralgicznych problemów w kraju, dzisiaj bardziej niż kiedykolwiek aktualny, co z pewnością nie sprzyja zachowaniu dystansu i postawy *sine ira et studio*.

Wyróżnikami dorobku dra P. Stachowiaka są m. in. konsekwencja w rozwijaniu wybranej problematyki badawczej i poszerzaniu bazy źródłowej, spójność tematyczna, troska o doskonalenie warsztatu naukowego widoczna w wykorzystaniu najnowszych teorii badawczych, trafność stawianych pytań i formułowanych tez. Nie jest wprawdzie zasługą Habilitanta, że tematyka, którą się zajmuje, stanowi obecnie przedmiot najbardziej zagorzałych debat w Polsce, jednak fakt, iż może on dzięki swemu doświadczeniu badawczemu przyczynić się do uporządkowania dyskusji, nadania jej rzeczowego charakteru, stanowi wartość dodaną.

Wyniki swych badań publikował Autor głównie w czasopismach i pracach zbiorowych wielu centrów naukowych w kraju, również we współpracy z ośrodkami akademickimi za granicą. Na autorytet jednego z najlepszych znawców powyższej tematyki pracował dr Paweł Stachowiak długie lata. Zawdzięcza go nie tylko własnej pracy, ale i umiejętności integrowania różnych środowisk, wykraczając również poza stricte naukowe otoczenie. Postawienie problemu miejsca i uczestnictwa Kościoła w życiu publicznym w Polsce oraz jego roli jako konstruktora pamięci zbiorowej w centrum swych zainteresowań i pracy badawczej wymagało badań interdyscyplinarnych. Komplementarny charakter mają w pracy Habilitanta metody badawcze z zakresu nauk politycznych, socjologii oraz kulturoznawstwa, wzbogacające warsztat historyka.

W założeniach teoretycznych, pozwalających Autorowi usytuować Kościół rzymskokatolicki w życiu politycznym i społecznym kraju, kierował się dr P. Stachowiak m. in. nowym instytucjonalizmem. Jego penetracje naukowe służyły i nadal służą odpowiedzi na zasadnicze pytania o genezę, cele i formy uczestnictwa Kościoła jako ważnej instytucji w życiu publicznym, miejsce w

procesie cywilizacyjnym Polski i Europy, kształtowaniu zbiorowej pamięci i tożsamości narodowej. Wykorzystanie bogatej literatury obejmującej również takie zagadnienia, jak kwestie nacjonalizmu, rasizmu tożsamości, funkcji pamięci komunikatywnej i kulturowej wzbogaciło najnowsze publikacje dra Stachowiaka o ważne dla omówienia problematyki Kościoła tezy.

Publikacje Habilitanta obejmują trzy okresy w dziejach: do 1945: to czas zaborów jako przestrzeni do analizowania związków Kościoła z narodem pozbawionym własnego państwa. Autor poświęca wiele miejsca historycznym uwarunkowaniom trudnej obecnie koegzystencji państwa i Kościoła. Sporo miejsca w dorobku P. Stachowiaka zajmuje okres konfrontacji państwa systemu totalitarnego i autorytarnego z Kościołem i religią w PRL. Wreszcie zdecydowana większość publikacji dotyczy okresu po 1989/1990, a więc ewolucji postaw w relacjach i poszukiwaniu trudnego *modus vivendi* między instytucjami państwa i Kościoła rzymskokatolickiego w warunkach demokracji liberalnej.

Dr Paweł Stachowiak, politolog, nie mógłby rozwiązać wielu problemów badawczych, gdyby nie zaistniał najpierw jako historyk. Złożony, ambiwalentny charakter wzajemnych powiązań obu instytucji, będących przedmiotem jego zainteresowań, znajduje wytłumaczenie w historycznych uwarunkowaniach Polski. Naturalną kolejną rzeczą było więc poszukiwanie źródeł problemów Kościoła rzymskokatolickiego w polskiej rzeczywistości po 1989 r. w ostatnich dwóch stuleciach. Swoją wagę mają więc teksty ukazujące klimat ideowy Polski rozbiorowej, uwarunkowania „katolicyzmu narodowego”, jak również „katolicyzmu endeckiego”.

Wyraźnie postawione pytania badawcze oraz tezy zarówno w opracowaniach monograficznych, jak i artykułach poświęconych historycznym aspektom roli Kościoła w XIX i pierwszej połowie XX wieku, prowadzą do sformułowania udokumentowanego wniosku, iż stałym elementem udziału Kościoła w budowaniu państwowości było łączenie tego podmiotu jako

„instytucji narodowej” pełniące funkcje religijne z jego rolą polityczno-społeczną. Ludzie Kościoła mieli świadomość swego znaczenia w utrzymaniu tożsamości zbiorowej Polaków w podzielonej między zaborców, potem w okupowanej i wreszcie zniewolonej Polsce oraz własnej siły oporu wobec obcej ideowo i narodowo zwierzchności. Autor uwypukla również stałe „elementy napięcia” między wspomnianą funkcją tożsamościową a tymi interesami instytucji kościelnej, które wymagały kompromisów z władzą świecką. Warto odnotować, iż w roku 100-lecia odzyskania niepodległości Polski studia Habilitanta mają istotny wkład w ukazaniu kościelnej drogi do odzyskania niepodległego państwa i wpisanie jej w wielce zróżnicowane spory ideowe dotyczące wizji niepodległej Polski. Tam, gdzie w debacie publicznej dominuje wersja manichejskiej walki dobra ze złem, teksty dra Stachowiaka przywracają właściwą miarę i proporcje w ocenie rzeczywistości.

Interdyscyplinarne podejście Autora do tematu pozwoliło na pokazanie szerokiego spektrum powiązań między takimi zagadnieniami jak m. in. miejsce ludzi Kościoła w nurcie endeckim drugiej połowy XIX i pierwszych dekad XX w., wpływ Kościoła na mitologię narodową (Polska przedmurzem chrześcijaństwa, poczucie wyższości i misji cywilizacyjnej wobec Wschodu), proces laicyzacji w Europie i przybierające na sile nurty nacjonalizmu oraz ksenofobii. W tekstach Habilitanta pojawiają się w związku z powyższym pytania o związki i sprzeczności między tym, co indywidualne i uniwersalne, nowoczesne i zachowawcze, narodowe i europejskie.

W części „historycznej” dorobku brakuje mi uwzględnienia antysemitów i rasistowskich elementów w kościelnej publicystyce i nauczaniu. Stanowiły one bowiem ważną podstawę więzi z określonymi środowiskami; Antyjudyzm, a następnie nowoczesny antysemityzm Kościoła dostarczał „amunicji” ugrupowaniom skrajnie prawicowym w Polsce międzywojennej. Publikacja Pawła Brykczyńskiego, „Gotowi na przemoc” (2017) to tylko jedna z wielu, która

dokumentuje udział katolickiej publicystyki w kształtowaniu endeckich przekonań. Pokłosie tych ideowych afiliacji można dostrzec również w aktualnej debacie.

Dla dorobku polskiej literatury poświęconej miejscu instytucji Kościoła katolickiego w życiu publicznym Polski ważne są wątki porównawcze, uwzględnienie polityki Watykanu, ewolucja statusu prawnego u progu II i III RP. Ukazanie przez dra Pawła Stachowiaka elementów ciągłości i zmiany w relacjach Kościoła i państwa chociażby na przykładzie debat wokół uznania osobowości publicznoprawnej Kościoła pozwala na wyciągnięcie daleko idących wniosków na temat specyficznej polityki hierarchii kościelnej. Uwidacznia elementy ciągłości integryzmu katolickiego i jego niezmienną postawę wobec liberalnych i lewicowych nurtów w kraju.

Dopiero spojrzenie z lotu ptaka na dwustuletnią historię relacji obu podmiotów pozwala na formułowanie wiarygodnych wniosków i stawianie nowych pytań. Żałować jednak należy, że nie ma w dorobku P. Stachowiaka badań porównawczych, które by uwzględniły kraje o dominującym wyznaniu katolickim w Europie. Pozwoliłyby one na uwzględnienie polskiej specyfiki. Tematyka porównawcza może stanowić w przyszłości nowe wyzwanie badawcze, szczególnie ważne w obliczu z jednej strony laicyzacji, z drugiej radykalizacji politycznej w Europie.

Tematyka postawy i usytuowania Kościoła w przestrzeni publicznej PRL stanowi przedmiot kilku publikacji dra Pawła Stachowiaka. Postawione zostały w nich pytania badawcze, m. in.: Czy Kościół spełniał w latach 1945-1989 rolę opozycji politycznej? Jakie było stanowisko wobec konstytucji z 1952 r.? Jak kształtowały się relacje między władzami partii a episkopatem polskim? Wartość tych publikacji polega głównie na postawieniu problemu. Są to jednak teksty o charakterze przyczynkarskim. Sądzę, iż na w miarę pełne przedstawienie problemu w warunkach ciągle ograniczonego dostępu do archiwów kościelnych,

nieudostępnieniu materiałów prymasa Stefana Wyszyńskiego, przyjdzie jeszcze poczekać.

Zdecydowana większość publikacji Habilitanta dotyczy ostatnich trzech dekad. Ich tematyka oscyluje wokół kształtu relacji z państwem i aktywności Kościoła po przełomie demokratycznym 1989/1990. Na rozległość i wielowątkowość podejmowanej problematyki można spojrzeć z różnej perspektywy. Z jednej bowiem strony imponujący jest zakres prezentowanych tematów, wątków, ważnych dla debaty publicznej kraju na dorobku demokratycznym. Z drugiej zaś strony w tej wielości tkwi również słabość. Niektóre analizowane zagadnienia wymagałyby bowiem kontynuacji. Dotyczy to chociażby zaangażowania Kościoła w wyborach parlamentarnych i prezydenckich, czy postawy wobec integracji europejskiej, kryzysu integracyjnego, cywilizacji europejskiej.

Metody wykorzystywane w naukach o polityce posłużyły Autorowi do ukazania roli instytucjonalnego Kościoła w przeobrażeniach kultury politycznej kraju. Cenne są tu m. in. badania ukazujące strategię hierarchii kościelnej w kampaniach wyborczych partii politycznych, debatach na temat duchowych wartości i korzeni chrześcijańskich w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, odniesienia do „Okrągłego Stołu” i przeobrażeń ustrojowych i kulturowych kraju, integrujące i dezintegrujące znaczenie wystąpień przedstawicieli instytucjonalnego Kościoła. Habilitant pokazuje różne aspekty socjopolityczne funkcjonowania Kościoła w procesie gwałtownych procesów sekularyzacyjnych, przy wykorzystaniu koncepcji deprywatyzacji religii Jose Casanovy, hiszpańskiego i amerykańskiego socjologa religii.

Krytyczny ogląd dysfunkcjonalnej aktywności Kościoła katolickiego uzasadnia Autor wieloma uwarunkowaniami, głównie historycznymi. Upolitycznienie i ideologizacja Kościoła oraz katolizacja myśli politycznej w warunkach pluralizacji i liberalizacji po 1989 r. stanowi niewątpliwie specyfikę

polską. Aby ją w pełni udokumentować warto by, jak już zaznaczyłam wcześniej, pokusić się o szersze studia porównawcze na tle innych krajów europejskich. Zdecydowana większość opracowań dra P. Stachowiaka to monograficzne artykuły z tezą i udokumentowanymi wnioskami. Zastrzeżenia mam natomiast do stosowania w niektórych opracowaniach pojęć takich jak „katolicki”, „katolicka”: Czy odnosi je Autor wyłącznie do cytowanych hierarchów? Czy w ogóle można wyciągać wnioski co do charakteru wypowiedzi lub reprezentacji bez szerszego uwzględnienia członków Kościoła? Podobne zastrzeżenia co do precyzji sformułowań budzi tekst: „Laickość czy laicyzm?...”. Czy nie na wyrost stosowane jest tu pojęcie „polski model” dla określenia stosunków państwo – Kościół? Co miałyby uzasadniać takie sformułowanie?

Interesujące są prace dra Pawła Stachowiaka powstałe na styku dziejów idei i politologii. Dotyczy to tekstów o mniejszościach religijnych i narodowych w nauczaniu i działalności Kościoła w demokratycznej Polsce. Inspirujące dla dalszych badań są teksty ukazujące afiliacje obozu narodowego i nacjonalizmu z Kościołem. Wymagają one jednak poszerzenia bazy źródłowej i bardziej wszechstronnego uwzględnienia kościelnej publicystyki. Cenne są analizy dotyczące dziejów myśli i tematyki kościelnej w koncepcjach politycznych, m. in. Stanisława Mikołajczyka, publicystyce Antoniego Pospieszalskiego, czy publicystyki politycznej Stanisława Pieńkowskiego. Mniej „ważą” natomiast te, które dotyczą nauczania Jana Pawła II. Nie wnoszą one nic nowego do całej hagiograficznej literatury na temat polskiego papieża.

Odrębną część dorobku stanowią tematy okazjonalne, o przyczynkarskim charakterze. Do takich zaliczam chociażby: „Obchody dwudziestolecia III Rzeczypospolitej. Próby kształtowania pamięci zbiorowej polskiego społeczeństwa”. To czysto informacyjny tekst. Każde obchody są próbą kształtowania pamięci, można by więc oczekiwać sproblematyzowania zagadnienia, pokazania, czym te obchody były. Podobny charakter ma tekst:

„Kościół katolicki w Polsce po 1989 wobec PRL. Szkic o kościelnej polityce pamięci”. Dziewięciostronicowy tekst nie jest w stanie unieść tak złożonego i kompleksowego tematu. Wydaje się, że wykorzystane w ograniczonym stopniu źródła nie pozwalają na odpowiedź na zasadnicze pytanie o politykę historyczną Kościoła. Również opracowanie dotyczące „Środowisk tradycjonalistycznych we współczesnym katolicyzmie polskim” nie wnosi wiele do całości problematyki, gdyż sama już niejasność pojęcia „tradycjonalistyczne” utrudnia wiarygodną ocenę. Z podobnych względów wątpliwości moje budzi tekst: „Narracja historyczna Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce o II wojnie światowej. Przed i po roku 1989”. Tu również występuje brak adekwatności między panoramicznym tytułem a skromną bazą. Nie sposób bowiem ogarnąć na 15 stronach tak rozległego tematu. Pytanie, czy wnioski Autora o zanikającym polonocentryzmie w ukazywaniu ofiar uzasadnić może kilka zacytowanych listów pasterskich? Czy w tym przypadku pojęcie „narracja historyczna Kościoła” nie jest na wyrost? Podobne wątpliwości budzi dziewięciostronicowy przyczynek: „Kościół katolicki wobec pamięci zbiorowej Polaków. Ciągłość i zmiana”. Wprawdzie Kościół jest ważnym współuczestnikiem kształtującym pamięć zbiorową, ale nie wiemy, o jaką pamięć chodzi, międzywojnie, okupacją, kwestię żydowską, czasy PRL, jaki Kościół? Ten ważny temat zasługuje na szersze opracowanie z uwzględnieniem takich źródeł, jak rozliczne media Kościoła, audycje radiowe i telewizyjne, publicystyka, kazania, pielgrzymki. Brak badań opinii publicznych, które by potwierdziły stopień oddziaływania Kościoła na kształtowanie świadomości historycznej Polaków. Bez takich badań można mówić tylko o ostrożnych hipotezach.

Rzadko zdarza się, by osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne stanowiły równorzędny i równoważny element w stosunku do naukowo-badawczych dokonań. W przypadku dra Pawła Stachowiaka mamy do czynienia z wybitnym dydaktykiem i organizatorem nauki. Habilitant to kilkakrotnie uznany przez

studentów za najlepszego nauczyciela akademickiego, wykładowca oferujący autorskie programy, wielokrotny promotor pomocniczy w przewodach doktorskich, zaangażowany w organizację seminariów i warsztatów zarówno dla magistrantów, jak i doktorantów, służący wsparciem dla studentów i młodych badaczy.

Osiągnięcia dydaktyczne wiąże Habilitant z aktywnością w organizowaniu krajowych i międzynarodowych konferencji oraz uczestnictwie w nich w roli referenta. Na szczególne podkreślenie zasługuje zaangażowanie dra P. Stachowiaka w organizację całej infrastruktury życia naukowego studentów i pracowników naukowych. Można by ją określić jako pracę organiczną, której rzadko podejmują się pracownicy nauki. Jest to praca niezwykle czasochłonna, jednocześnie jednak ucząca młodzież kultury obywatelskiej. Służą temu m. in. organizowane przez dra Stachowiaka „Debaty Oksfordzkie” oraz popularyzacja badań w najlepszym tego słowa znaczeniu. Aktywność ta jest niezwykle wymagająca; wiąże się często z wyjazdami w teren. Wymaga tego współpraca z licznymi podmiotami życia kulturalnego, oświatowego, centrami edukacyjnymi, jak biblioteki, Uniwersytet III Wieku, czy Otwarty Uniwersytet. Dr Paweł Stachowiak uczestniczył w grantach i programach krajowych i międzynarodowych.

Podsumowując całokształt dotychczasowych osiągnięć Habilitanta mogę stwierdzić, iż przedstawiony przezeń dorobek naukowy, skoncentrowany na rozwiązaniu problemu identyfikacji genezy, form, celów i postaci uczestnictwa Kościoła rzymskokatolickiego w życiu publicznym Polski, stanowi znaczący wkład dla nauki polskiej. Autor wykazał się erudycją, wysoką kulturą badawczą, na którą składa się dociekliwość, konsekwencja w poszukiwaniu odpowiedzi na postawione pytania badawcze, umiejętność analizy złożonej problematyki, weryfikacji przedstawionych hipotez, wreszcie piękny język. Na wysoką ocenę zasługują jego osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne i popularyzatorskie.

Powyższe uwagi pozwalają na sformułowanie wniosku o dopuszczenie dra Pawła Stachowiaka do dalszej procedury i nadanie mu stopnia doktora habilitowanego.

Anna Welf-Rogalska